

- Z historii dualizmu
- Typologia dualizmów
 - D. metafizyczny
 - D. etyczny
 - D. epistemologiczno-logiczny
 - D. religijny
 - D. polityczny

DUALIZM (gr. *δυάς* [dyás] — dwa, dwoistość; łac. *dualis* — podwójny) — opozycyjna i wykluczająca się dwoistość rzeczy, zasad, wartości i poglądów; stanowisko filozoficzne, w którym przyjmuje się w strukturze bytu istnienie dwóch przeciwnych pierwiastków, dwóch sprzecznych zasad rządzących światem, dwóch zwalczających się sił: dobra i zła.

D. jako filozoficzna interpretacja rzeczywistości nie jest przeciwieństwem monizmu, głoszącego jedność wszechrzeczy (wszystko z jednego i wszystko jest jednym), ani też nie jest formą pluralizmu, uznającego bytowanie wielości różnorodnych rzeczy, a także złożenie rzeczy z wielu różnorodnych elementów. D. to wizja świata rozdartego w sobie na świat dobra i zła, prawdy i fałszu, bytu i niebytu, świat w którym zwalczają się dwie przeciwstawne siły, w którym zasada sprzeczności jest prawem bytowania i poznania (*contradictio est regula entis et regula veri*). D. występuje wszędzie tam, gdzie nie może być jedności: czy to ontycznej (wielość rzeczy tworzy jeden świat), czy organicznej (różnorodne elementy złożeniowe tworzą organiczną jedność).

Z historii dualizmu. Uznanie przez pierwszych starożytnych filozofów dwóch przeciwstawnych zasad: zasady dobra i zła (Anaksagoras), miłości i nienawiści (Empedokles), życia i śmierci, wojny i pokoju (Heraklit), które rządzą powstaniem, bytowaniem i działaniem rzeczy, wyznacza pierwszą postać d., który można nazwać d. zasad. Wyraził to najdobitniej Heraklit stwierdzeniem: „ogień żyje śmiercią ziemi, śmiercią ognia powietrze, woda śmiercią powietrza, śmiercią wody ziemia” (Diels-Kranz B 76).

Inna forma d., która pojawiła się także w starożytności, to d. elementów, zapoczątkowany przez Leucypa i Demokryta, którzy twierdzą — co przytacza Arystoteles w *Metafizyce* (985 b 5–8): „elementami są: pełne i próżne. Pierwsze nazywają bytem, a drugie nie-bytem (to znaczy pełne i twarde to w ich rozumieniu byt, a próżne i rzadkie — nie-byt). Toteż mówią, że nie ma więcej bytu niż nie-bytu, ponieważ nie ma więcej ciała niż próżni”. D. ten rozwinęli pitagorejczycy, przyjmując — jak zaświadcza Arystoteles (*Met.*, 986 a 23–28) — „dziesięć zasad, układając je w dwa szeregi: ograniczone i nieograniczone, parzyste i nieparzyste, jedno i wiele, prawe i lewe, męskie i żeńskie, spoczynek i ruch, proste i krzywe, światłość i ciemność, dobre i złe, kwadrat i prostokąt”. Pitagorejczycy, a także inni przyjmowali, że rzeczy składają się z dwóch przeciwstawnych sobie pierwiastków i uznawali przeciwieństwa za zasady rzeczy.

Skrajną postać d., wyrażającą się w przyjęciu istnienia bytu i niebytu, którą zapoczątkował Parmenides, przyjmując „dwie przyczyny i dwie zasady: ciepłe i zimne, jako ogień i ziemię. Jedno z nich, to jest ciepłe, łączył z bytem,

a drugie z niebytem” (tamże, 986 b 34—987 a 2). Interpretacje te przejął i zradyzalizował Platon, wprowadzając w obraz świata rozdzielenie na świat bytu i niebytu, rzeczywistość inteligibilną oraz materialną. Ten pierwszy tworzą „rzeczy bez postaci”, które nie znają narodzin ani śmierci, ten drugi „rzeczy upostaciowione”, które nigdy nie są, lecz ciągle się zmieniają. Odbiciem platońskiego d. świata był dualistyczny obraz człowieka jako istoty rozdartej, w której dusza z ciałem nie tworzą jedności, gdyż należą do różnych światów i do różnych rzeczywistości. Tę formę d.: tego, co inteligibilne i tego, co cielesne, tego, co duchowe i tego, co materialne, rozbuduje Plotyn, a w starożytnym chrześcijaństwie upowszechni Augustyn, przyjmując dobro i zło jako dwie zasady rządzenia światem i naturą bytów.

Dualistyczny obraz świata i człowieka utrwalił się także w czasach nowożytnych i współczesnych. Kartezjusz, uznając istnienie dwóch odmiennych substancji: duchowej (*res cogitans*) i materialnej (*res extensa*), nawiązał do platońskiej koncepcji d. Różnica kartezjańskiej wersji d. w porównaniu z platońską wyraża się w tym, że przyjmując istnienie tych dwóch przeciwstawnych substancji Kartezjusz nie postulował istnienia dwóch odrębnych zasad ontologicznych. Zarówno substancje duchowe (*res cogitans*), jak i materialne (*res extensa*) zależą od jednej zasady, którą jest Bóg. Inną wersję d. spotykamy u Kanta: jest to d. świata, w którym są podmioty i przedmioty, czyli to, co inteligibilne i to, co irracjonalne, to co noumenalne i to co fenomenalne. W czasach współczesnych kartezjańska, a także kantowska forma d. została w różnych nurtach filozofii współczesnej wyrażona w kategoriach: rzeczy i fenomenu (Husserl), istnienia (*Seiende*) i bytu (*Sein*) (M. Heidegger), wolności i przeznaczenia (J. P. Sartre), umysłu i ciała (H. Bergson, M. Merleau-Ponty), języka i świata (L. Wittgenstein). Cechą charakterystyczną nowożytnego i współczesnego d. jest powszechny antynomizm w rozwiązywaniu takich problemów, jak jedność złożonych rzeczy, jedność bytów duchowo-cielesnych, jedność świata materialno-duchowego, jedność ciała-umysłu i inne.

Problematyka d. wyrasta z błędnego rozumienia świata, który albo pojmowany jest monistycznie (wszystko jest z jednego i wszystko jest jednym) albo skrajnie pluralistycznie (wszystko jest czym innym i przeciwnym), albo skrajnie atomistycznie. Wówczas z konieczności każdy byt oraz każdy element bytu pozostaje w opozycji do drugiego. Rozwiązaniem tego problemu było odkrycie — dokonane przez Arystotelesa i dopełnione przez Tomasza z Akwinu — złożeniowej struktury bytów oraz analogicznego sposobu bytowania, zgodnie z którym należy odróżniać przeciwieństwa od sprzeczności. Przeciwieństwa nie naruszają jedności i pluralizmu rzeczy (np. lewa i prawa ręka, kobieta i mężczyzna), natomiast sprzeczności wprowadzają rozdzielenie i d. (byt — niebyt, istnieć — nieistnieć, duch — ciało). To pierwsze nie jest podstawą d., zaś to drugie stanowi o d. w każdej formie.

Typologia dualizmów. W zależności od przyjętego zakresu teorii filozoficznych można wskazać różne rodzaje d.

D. metafizyczny. Istota d. metafizycznego polega na tym, że przyjmuje się istnienie bytów wewnętrznie sprzecznych, istnienie świata, w którym rządzą dwie sprzeczne zasady: bytu i niebytu, dobra i zła. D. metafizycznego nie można utożsamić z arystotelesowskim hylemorfizmem, zgodnie z którym

każdy byt składa się z dwóch różnych czynników: materii i formy (w przypadku człowieka — z duszy i ciała), a także z faktem złożenia bytów z różnorodnych elementów. Elementy te mogą być w stosunku do siebie w opozycji: przeciwieństwa, stosunku, braku itp., co nie burzy jedności i nie jest formą d., a tylko wyklucza sprzeczność.

D. etyczny. Przyjmuje się dobro i zło jako czynniki wchodzące w kwalifikację czynu moralnego, a co wynika ze sprzecznej wewnętrznie natury człowieka. Istnienie zła i dobra, podejmowania złych i dobrych decyzji wyjaśnia się naturą człowieka, która jest częściowo dobra, częściowo zła.

D. epistemologiczno-logiczny. Przyjmuje się zasadę sprzeczności (*contradictio*) jako naczelną zasadę, która rządzi logiką poznania i orzekania. Sprzeczność sądów, systemów logicznych oraz względność prawdy i fałszu wyjaśnia się nieobowiązywalnością prawa niesprzeczności a przyjęciem prawa sprzeczności jako „regula veri”.

D. religijny. Istota d. religijnego wyraża się w przyjęciu istnienia Boga i „przeciwboga” jako dwóch równoważnych istot zarządzających światem. Istnienie dobra i zła w świecie wyjaśnia się istnieniem odwiecznych sił dobra i zła, które rządzą bytowaniem świata. Przykładem tego typu d. jest współczesna gnoza.

D. polityczny. Przyjmuje się istnienie dwóch sprzecznych celów życia społecznego (dobro wspólne i dobro jednostkowe), dwóch sprzecznych zasad działania (altruizmu i egoizmu), dwóch wykluczających się form organizacji (demokracja i arystokracja), dwóch sprzecznych etyk społecznych (solidaryzm i separatyzm).

Typologia d. nie może sprowadzić się do mechanicznej interpretacji faktu złożenia bytowych czy występowania w świecie różnorodnych substancji. Istotą d. jest afirmowana a priori sprzeczność jako wewnętrzna zasada bytowania świata osób i rzeczy, odrzucenie organicznej jedności tego, co złożone, inteligibilne i cielesne, duchowe i materialne, a założenie, że jedynie uprawnioną formą bytowania rzeczy jest monizm.

Bibliografia: R. Eucken, *Geschichte der philosophischen Terminologie*, L 1879, Hi 1960, 195; A. Vierkandt, *Der D. im modernen Weltbild*, B 1923, 67; E. Nobile, *Il d. filosofico*, I–II, Na 1935–1940²; Krąpiec Dz VII 122–127; W. Nieke, HWP II 298–299; E. Berti, *Aristotele era un pensatore dualista*, L’Aquila 1975; E. Grodziński, *Monizm a d. Z dziejów refleksji filozoficznej nad myśleniem i mową*, Wr 1978; Z. J. Zdybicka, EK IV 260–261; A. Maryniarczyk, *Dualistyczna interpretacja rzeczywistości*, w: tenże, *Zeszyty z metafizyki*, Lb 1998, I 75–99.

Andrzej Maryniarczyk